

**DEHQON XO'JALIGI FAOLIYATI TASHKIL ETISH VA UNI YURITISH  
BO'YICHA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI**

**B.A.Ahmatov**

*BDTU Yer resurslaridan foydalanish va davlat kadastri kafedrası o'qituvchisi*

**Annotatsiya**

Maqolada xorijiy davlatlarda dehqon xo'jaligi faoliyatini tashkil etish va uni samarali yuritish bo'yicha to'plangan materiallarni tahlil qilish natijalari va ushbu tajribalar natijalarini respublikamizda qo'llash yo'llari bilan bog'liq masalalar o'z aksini topgan.

**Аннотация**

В статье отражены результаты анализа собранных материалов по организации и эффективному ведению деятельности дехканских хозяйств в зарубежных странах, а также вопросы, связанные с путями применения результатов этого опыта в нашей республике

**Abstract**

The article presents the results of an analysis of collected materials on the organization and effective management of peasant farms in foreign countries, as well as issues related to the application of this experience in our republic.

**Kalit so'zlar**

qishloq xo'jaligi ,xorijiy tajriba, dehqon xo'jaligi.хўжалик yuritish shakllari, iqtisodiy muhit, narxlar, ishlab chiqarish xarajatlari

**Ключевые слова**

сельское хозяйство, зарубежный опыт, дехканское хозяйство. формы хозяйствования, экономическая среда, цены, производственные затраты

**Key words**

agriculture, foreign experience, dehkan farming, forms of management, economic environment, prices, production costs

**Kirish.** Dehqon xo'jaligi oilaviy xo'jalikning barcha o'ziga xos xususiyatlariga ega; uning a'zolari tomonidan o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalar, qishloq hayoti tarzi, mulkning umumiyligi va boshqa ko'plab jihatlar shular jumlasidandir.

Xo'jalik yurituvchi subyekt sifatida dehqon xo'jaligi shaxsiy manfaat va ijtimoiy foydani uyg'unlashtirish asosida daromad olish maqsadida mehnat, moddiy va moliyaviy mablag'larni sarflash bilan bog'liq tadbirkorlik faoliyatini olib boradi. Bu holda ijtimoiy foyda, avvalo, dehqon xo'jaligi tomonidan ishlab chiqariladigan va sotiladigan, ya'ni ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan mahsulot va xizmatlar ko'rsatishda

o'z aksini topadi. Shu sababli, dehqon xo'jaliklarining faoliyati, ular erishgan natijalaridan qat'i nazar, ijtimoiy foydali deb baholanishi lozim.

Dehqon xo'jaligi - o'ziga xos barcha statik va dinamik xususiyatlarga ega bo'lgan murakkab tashkiliy-iqtisodiy tizim bo'lib, unda tashkiliy-ishlab chiqarish tuzilmasi o'ziga xos kichik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu kichik tizimning ichki tarkibiy qismi turli xil tuzilmaviy elementlar va yashash sharoitlarining majmuidan iborat bo'lib, u mehnat ishlab chiqarishning texnik-texnologik ko'rsatkichlari va tartib-qoidalari, shuningdek, har bir xo'jalikda qo'llaniladigan tashkiliy-texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy me'yorlar hamda parametrlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bular xo'jalikning resurs salohiyatini muvozanatda saqlash va undan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Barcha ushbu tarkibiy elementlarni tashqi muhit ta'sirida doimiy ravishda o'zgarib turadigan muayyan nisbatlar va o'zaro bog'liqlikda o'rnatish muhim ahamiyatga ega.

Otkazilgan ilmiy tadqiqotlar jarayonida o'rganilgan adabiyotlar asosida xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi insonlarning dunyoqarashi, ularning turmush tarzi tabiati bilan chambarchas bog'liq ekan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish va xo'jalik yuritish shakllarini tanlash imkoniyatlarini oshirishga olib kelgan iqtisodiy islohotlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi xo'jaliklarining tiklanishiga yordam beradi. Buni biz o'rganib chiqqan bir qator davlatlar tajribasida ko'rish mumkin.

**Tadqiqotlar.** Rossiyada dehqonlar turmush tarzining o'ziga xosligini ancha ilgari anglay boshlaganlar. Agar Rossiya iqtisodiyotining alohida yo'li haqidagi o'ziga xoslikdan kelib chiqqan g'oyalarni chetga qo'ysak, bu XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Dehqon xo'jaligini tahlil qilishga murojaat etishning sababi ham o'sha - qishloq xo'jaligini iqtisodiy rivojlantirish siyosatining muvaffaqiyatsizliklari edi. Mehnat unumdorligini oshirish, yangi texnikani joriy etish, ishlab chiqarishning tovarlilikini ko'tarish harakatlari dehqon xo'jaliklarining tadbirkorlik (iqtisodiy) mantiqiga zid bo'lgan xatti-harakatlariga duch keldi. Bu xo'jaliklar sharoitlar yaxshilanganda mehnat taklifini kamaytirar, yanada mukammalroq texnikadan foydalanishni rad etar, ortiqcha g'allani bozorga chiqarmas edi va hokazo. Bundan tashqari, asr boshida agrar sektor Rossiya iqtisodiyotida katta o'rin tutgani sababli, dehqon xo'jaliklarining o'ziga xos xulq-atvori umumiy iqtisodiy qonuniyatlarni buzib ko'rsatardi (ish haqi dinamikasining non narxiga teskari proporsionalligi, renta va yer narxining haddan tashqari yuqoriligi) [5].

AQShda qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xususan, narxlarning quyidagi turlaridan foydalanishga asoslangan tizim orqali amalga oshiriladi: Bular qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eng muhim turlariga qo'llaniladigan maqsadli yoki kafolatlangan narxlaridir. Shu bilan birga, maqsadli narxlar darajasi

shunday hisoblab chiqiladiki, ular past va o'rtacha xarajatlar darajasiga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi xo'jaliklarga kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni o'z-o'zini moliyalashtirish uchun yetarli daromad darajasini kafolatlaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun kafolatlangan narxlarning quyi chegarasini ifodalovchi narhlar bu depozit narxlari xisoblanadi. Agar bozor narxlari garov narxidan past bo'lsa, bu narx qo'llaniladi. 1985 yildagi Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi qonunning asosiy qoidalariga muvofiq, amerikalik fermerlar o'z mahsulotlarini erkin bozorda sotish, shartnomalar bo'yicha sotish, to'g'ridan-to'g'ri fermada saqlash va tovar krediti korporatsiyasiga garovga qo'yish huquqiga ega. Garovga qo'yilgan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi tomonidan 9 oy ichida sotib olinishi kerak. Aks holda, u tovar-kredit korporatsiyasining mulkiga aylanadi va fermer mahsulotni saqlash xarajatlarini chegirib tashlagan holda omonat narxida pul kompensatsiyasini oladi. Biroq, belgilangan muddat ichida jahon narxlari depozit stavkasidan past bo'lib qolsa, fermer yetkazib berilgan mahsulotni jahon bozoridagi narxlarda qaytarib sotib olishi mumkin. Natijada, u garov stavkasi va jahon bozori narxi o'rtasidagi farq tufayli sof foyda oladi [3].

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlash uchun qishloq xo'jaligini subsidiyalashga davlat budjetidan katta mablag' sarflaydi. Masalan, qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun Gollandiya hukumati birlamchi ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar va qayta ishlash sanoati korxonalari o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiradi. Davlat dehqonlarga milliy salohiyatning muhim qismi sifatida qaraydi, ularni armiya va ilm-fan bilan bir darajaga qo'yadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari yuqori qat'iy ichki narxlar, ortiqcha mahsulotlarni eksport qilish uchun subsidiyalar, proteksionistik choralar va bojxona to'siqlari tizimini joriy etishdan iborat bo'ladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining hukumatlari qishloq xo'jaligini tartibga solishda ikkita muhim qoidaga amal qiladilar: import qilinadigan mahsulotlar faqat o'z ishlab chiqarishlarining o'xshash mahsulotlari uchun belgilangan narxda sotilishi mumkin; O'z mahsulotlarini Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga eksport qiladigan mamlakat bojxonada Yevropa Ittifoqi budjetiga, xususan, mahsulotni import qiluvchi mamlakat budjetiga marjinal narx va jahon buyurtmasi narxi o'rtasidagi farqni to'lashi kerak. Bu farq savdo to'lovi deb nomlanadi.

Xitoyda 1949 yilda hokimiyatga kelgan Mao szedun tomonidan yerlar boy zamindorlardan tortib olinib, 300 million dehqonga bo'lib berildi, sanoatlashish darajasi biroz o'sib, xalqning turmush tarzida ijobiy tomonga siljish bo'ldi. 1978 yilda Xitoyning Anxuey viloyatidagi Syaogang nomli qishloqda umumiy yerlarni 21 ta oilaga o'ziga birlashtirilgan yerida dehqonchilik qilishi uchun bo'lib beriladi. Asta sekinlik bilan, dehqonlar o'z manfaatlarini ko'zlab, o'z ixtiyorlari bilan, kichik kooperativlarga, keyin

esa assotsiatsiyalarga va katta kooperativlarga birlasha boshlashadi, natijada 1997 yilga kelib xususiy sanoat korxonalari soni 100 mingdan 5,8 millionga yetadi. Bu islohotlarning barchasiga qishloq xo'jaligi islohoti omil bo'ladi. Xususan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ko'paygani qayta ishlash sanoati rivojlanishini ta'minlaydi – "zanjir" ishga tushadi.

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash miqdori uzoq yillar davomida ancha yuqorilgicha qolmoqda. Masalan, AQShda ular ishlab chiqarish tannarxining 27-40%, Kanadada - 35%, Shvetsiyada - 47%, Finlyandiyada - 70%, Shveytsariyada - 76% oralig'ida. Bu bir qator holatlar va birinchi navbatda, davlatning oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini ijtimoiy maqbul darajada ushlab turish istagi bilan bog'liq bo'lib, bu ularni aholining aksariyat qismi uchun qulay bo'lishini ta'minlaydi.

Shvetsiya qishloq xo'jaligida narxlarni tartibga solish davlat tomonidan kafolatlangan narxlarni belgilash asosida Qishloq xo'jaligi mahsulotlari marketingi milliy qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari bojxona to'lovlari orqali ortiqcha importdan va mahalliy mahsulotlarni eksport qilish uchun subsidiyalardan himoyalangan. Norvegiya, Daniya, Shveytsariya, Italiya, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarini davlat tomonidan tartibga solishning ana shunday tizimlari samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Masalan, Italiyada davlat asosiy turdagi tovarlar va xizmatlar narxlarini belgilaydi: energiya, o'g'itlar, oziq-ovqat mahsulotlari (non, sut, sariyog', go'sht, tuz, shakar); Yaponiyada - guruch, bug'doy, go'sht va sut mahsulotlari uchun. Yevropa Ittifoqida narxlarni davlat tomonidan tartibga solish qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qariyb 90 foizini qamrab oladi. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqi davlatlarining davlat organlari qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qiladi.

Bundan tashqari, yer solig'i bo'yicha soliq imtiyozlarini berishning turli usullari mavjud. Buyuk Britaniya, Gollandiya va Shvetsiya qonunchiligi qishloq xo'jaligi yerlari va ularda joylashgan binolar uchun soliq undirilmaydi. Kanadada yerning qiymati uning haqiqiy foydalanish qiymati bo'yicha baholanadi, bu esa yerning kam baholanishiga va natijada soliq solinadigan bazaning kamayishiga olib keladi. Italiyada yerning qiymati daromad solig'iga kiritilgan va kadastr daromadi asosida aniqlanadi, bu yerdan olingan haqiqiy daromaddan sezilarli darajada past bo'ladi. Amerika Qo'shma Shtatlarida davlat ma'muriyati va yer egasi o'rtasida ma'lum muddatga qishloq xo'jaligida foydalanish bo'yicha shartnoma tuzilganda, yer egasi imtiyozli soliqqa solinish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida qishloq xo'jaligi korxonalari qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashda bir qator imtiyozlardan foydalanadilar. Italiyada fermerlarning daromad darajasiga qarab QQS to'lashning uchta rejimi qo'llaniladi: sotish hajmi yiliga 10 million liradan oshmaydigan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun QQSDan

ozod qilish; tovar aylanmasining umumiy hajmiga qarab QQS to'lash tartibi; oddiy QQS to'lash tartibi.

Ishlab chiqarishning ixtisoslashuviga qarab, imtiyozli soliq to'lashda fermer yakunda yutib yoki yutqazishi mumkin, shuning uchun ishlab chiqaruvchining o'zi umumiy summadan oddiy soliq to'lash rejimini yoki soliq to'lash tartibini tanlaydi.

Qishloq xo'jaligida QQSni undirishning maxsus imtiyozli rejimi quyidagilarni o'z ichiga oladi: kichik fermer yoki dehqon xo'jaliklari uchun maxsus imtiyozli rejim: Frantsiya, Italiya; pastroq QQS stavkasi yoki bir qator tovarlarni QQSdan ozod qilish; yil yakunlari bo'yicha aylanmaning umumiy miqdori bo'yicha QQSni hisoblash: Yevropa Ittifoqi mamlakatlari; to'langan soliq summasi hisoblangan soliq summasi bilan to'liq qoplanadigan oldi-sotdi stavkalarini joriy etish. Bu fermer yoki dehqonning xazinaga hech narsa o'tkazmasligiga olib keladi. Shunday qilib, xorijiy mamlakatlarning qishloq xo'jaligidagi soliq siyosati to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlarning butun arsenalidan, shuningdek soliqqa tortish rejimlaridan foydalanadi. Qo'llaniladigan soliqlarning xilma-xilligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining turli tomonlarini tartibga solish, uni rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jaligida imtiyozli soliqqa tortishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning boshqa turlari bilan birgalikda saqlab qolish va yanada rivojlantirish mazkur tarmoqni ustuvor rivojlantirishga, qishloq xo'jaligi korxonalarini takror ishlab chiqarishni kengaytirish va fermer xo'jaliklarini mustahkamlash uchun moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga xizmat qilishi kerak [4].

**Tadqiqot natijalari.** Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning bir xil darajada muhim dastagi qishloq xo'jaligi kreditidir. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyligi ssuda kapitaliga bo'lgan ehtiyojning tobora ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, 2002 yilda amerikalik fermerlarning Qishloq xo'jaligi departamentiga qarzi 201,9 mlrd. dollarni tashkil etgan. Biroq, AQSh hukumati fermerlar foydalanadigan kreditlarning atigi 3,5 foizi uchun javobgardir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, eng yuqori samaradorlik ko'p predmetli kredit tizimi bilan ta'minlanadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida kredit tashkilotlarining asosiy guruhiga tijorat banklari, sug'urta kompaniyalari, fermer xo'jaliklarining kredit tizimi (FCS), fermerlar ma'muriyati (ADF), tovar krediti korporatsiyasi (TCC) va boshqalar kiradi. Aksariyat fermerlar kreditlarni davlatdan emas, hukumat, lekin bozor stavkalari bo'yicha tijorat kreditorlaridan oladi. Fermer xo'jaliklarining kredit tizimi va tijorat banklari birinchi navbatda yirik, moliyaviy barqaror fermer xo'jaliklariga xizmat qiladi. Yangi boshlanuvchi fermerlar va bankrotlikka yaqin fermerlarga kredit berish shtatlarda va tumanlarda keng filiallar tarmog'iga ega bo'lgan va Qishloq xo'jaligi vazirligi tarkibiga kiruvchi Farm Houses of Administration (FDA) orqali amalga oshiriladi. FDA orqali fermerlar kerakli kreditlarning o'ndan bir qismini oladi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kooperativlarni kreditlash ixtisoslashgan banklar orqali amalga oshiriladi: Frantsiyada - Crédit Mutuel Agricole et Rural, Banque Populaire; Germaniyada - Deutsche Genossenschaft Bank, Niderlandiyada - Rabobank, Daniyada - Andelier Bank, Finlyandiyada - Okobank. Bu erda kredit kooperatsiyasini boshqarishning uch bosqichli tashkiliy tuzilmasi uning alohida bo'g'inlari o'rtasidagi funktsiyalarni aniq ajratgan holda shakllantirildi. Germaniyada qishloq xo'jaligini kreditlash kooperativ banklari, jamg'arma kassalari, ixtisoslashtirilgan banklar, jumladan, qishloq xo'jaligini ijaraga berish banki, ipoteka banklari, shuningdek, xususiy tijorat tuzilmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ular orasida kooperativ banklar yetakchi o'rin tutadi.

Fransiyada, Germaniyada bo'lgani kabi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini kreditlashda asosan kooperativ banklar ishtirok etadi. Masalan, Crédit Agricole kooperativ kredit tizimi mijozlarining katta qismi (75%) qishloq ishlab chiqaruvchilari hisoblanadi. Buyuk Britaniyaning qishloq xo'jaligini kreditlashda etakchi o'rinni filiallari butun mamlakat bo'ylab faoliyat yuritadigan 4 ta yirik bank egallaydi. Qishloq xo'jaligi ipoteka korporatsiyasi fermerlarga uzoq muddatli ipoteka kreditlarini taqdim etuvchi asosiy kredit tashkiloti hisoblanadi. Biroq, mamlakatda boshqa ko'plab xususiy kredit tashkilotlari mavjud. To'g'ri, ularning qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qo'shgan hissasi unchalik yuqori emas.

Qo'shma Shtatlarda uy-joy sharoitlarini yaxshilash dasturi doirasida 35-50 yil muddatga 1% miqdoridagi eng katta imtiyozlar kam ta'minlangan fermerlar va qishloq aholisiga beriladi. Tabiiy ofatdan jabr ko'rgan fermer xo'jaliklari texnika va asbob-uskunalar sotib olish, podani to'ldirish, yem-xashak, urug'lik va o'g'it bilan ta'minlash, ko'char mulk bo'yicha qarzlarini imtiyozli (4-4,5 foiz) to'lash uchun kredit olishlari mumkin. Aylanma mablag'larni bank tomonidan moliyalashtirish uchun foiz stavkasi 1 dan 19% gacha o'zgarib turadi: yuqori qiymatli tovarlarni sotib olayotganda minimal foiz stavkasi (1%), garovsiz kreditlar berishda esa maksimal foiz stavkasi belgilanadi (19. %). Buyuk Britaniyada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini moliyalashtirish uchun kreditlar asosan 12% stavkada beriladi; Niderlandiyada - 5,7%; Germaniyada - 6-8,5%. Frantsiyada foiz stavkalari kredit muddati va uning toifasiga bog'liq bo'lib, 8-10% oralig'ida belgilanadi. Shu bilan birga, banklar jamg'armalarning 80% dan ko'p bo'lmagan qismini moliyalashtiradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari texnika, asbob-uskunalar, yem-xashak, urug'lik, o'g'itlar sotib olish, podani to'ldirish, ko'char mulk bo'yicha qarzlarini to'lash uchun imtiyozli shartlarda kredit oladi. Turli kredit tashkilotlaridan kredit olayotgan fermerlarga kredit resurslarining 4 foizi miqdorida kompensatsiya to'lovlari to'lanadi. Bundan tashqari, fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash depozit stavkalari va maqsadli narxlar tizimi orqali amalga oshiriladi [2].

Rivojlangan mamlakatlarning xorijiy tajribasi shularni yaqqol ko'rsatib turibdiki, O'zbekiston respublikasida agrosanoat majmuasini rivojlantirishda kredit munosabatlari tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bizning fikrimizcha, ular respublika qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllanishi kerak. Masalan, tovar ishlab chiqaruvchilar uchun foiz stavkalarini pasaytirish va imtiyozli stavkalarni tasniflash sanoatga mablag'lar oqimini ko'paytirish imkonini beradi, bu esa ishlab chiqarishning keyingi o'sishiga olib keladi. Shu bilan birga, kredit mablag'laridan foydalanish ustidan nazoratni tashkil etish zarur. Qishloq ishlab chiqaruvchilarini imtiyozli kreditlash bilan shug'ullanuvchi moliya-kredit tashkilotlari ishini nazorat qilish, AQSh tajribasiga ko'ra, Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan amalga oshirilishi kerak. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga davlat tomonidan yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash jarayonida ishlab chiqaruvchilarni kreditlash bilan bir qatorda sug'urta tizimini rivojlantirish ham kam ahamiyat kasb eta olmaydi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, sug'urta xususiy mablag'larni jamlash va iqtisodiy faoliyatga jalb etishning samarali vositasi bo'lib, iqtisodiyotni barqarorlashtiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda sug'urta bozoriga iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida qaraladi. Buning sababi shundaki, birinchidan, sug'urta jarayoni iqtisodiy muhitning muhim elementi hisoblanadi. Ikkinchidan, sug'urta jarayonlarining tarmoq tomoni ishonchli himoyani ta'minlash orqali ishlab chiqarishni mustahkamlashga ta'sir qiladi. Uchinchidan, sug'urta o'zining rivojlangan shakllarida investitsiya salohiyatini oshiradi va qishloq xo'jaligida moliyaviy resurslarning kontsentratsiyasiga yordam beradi.

Ma'lumki, tabiiy ofatlar va noqulay ob-havo sharoitida qishloq xo'jaligi yirik miqdorda yo'qotishlarga duchor bo'ladi, bu esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari va umuman davlat manfaatlariga ta'sir qiladi. Shu sababli, davlat sug'urtasi bir qator muammolarni kompleks hal qiladi: moddiy xarajatlarni qoplash, yo'qotishlarni qoplash, normal ishlab chiqarish faoliyatini tiklashda samarali moliyaviy yordam ko'rsatish. Sug'urta xizmatlari Amerikada eng rivojlangan bo'lib, uning bozor ulushi global xizmatlar hajmining deyarli yarmiga etadi. Undan keyin o'rinlarni Yaponiya (11,25%), Germaniya (1,19%) va Buyuk Britaniya (5,93%) davlatlari egallaydi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida har qanday sug'urta kompaniyasi o'z zimmasiga oladigan xavf darajasini belgilaydigan standart shartnomani imzolash orqali hosilni sug'urtalash xizmatlarini ko'rsatishi mumkin. Fermerlarga sug'urta mukofotlarini berish bilan bog'liq ma'muriy xarajatlarning chorak qismini davlat to'laydi. Sug'urta mukofotining davlat ulushini to'lash uchun budjet mablag'lari bevosita sug'urta kompaniyalariga o'tkaziladi. Sug'urta tariflarining umumiy doirasi "Qishloq xo'jaligi xatarlaridan himoya qilish to'g'risida"gi qonun bilan belgilanadi. Kompaniyalar to'liq mukofotni yig'adi va keyin USDA va individual kompaniya o'rtasidagi kelishuv bilan belgilanadigan mukofotning qaysi qismini Federal O'simliklarni sug'urtalash

korporatsiyasiga o'tkazadi. Shunday qilib, qulay yillarda sug'urta mukofotlari sug'urta kompaniyalarida ham, federal darajada ham to'planadi. Agar sug'urta hodisasi yuzaga kelsa, to'lovlar imzolangan standart shartnomada ko'rsatilgan xavf ulushlariga muvofiq amalga oshiriladi [1].

Ispaniyada Qishloq xo'jaligi vazirligi huzurida davlat qishloq xo'jaligi sug'urtasi muassasasi tashkil etildi. Qishloq xo'jaligi vazirligi va Moliya vazirligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga sug'urta mukofotlarining bir qismini qoplash tartibini, soliq ulushini va yordamning umumiy miqdorini belgilaydi. Shu maqsadda sug'urta rejasi ishlab chiqilmoqda. Ispaniyaning "Agroseguro" aralash qishloq xo'jaligi sug'urtasi assotsiatsiyasi ishlab chiqaruvchilar bilan sug'urta shartnomalarini tuzadi, badallarni yig'adi, davlat qishloq xo'jaligi sug'urtasi muassasasidan ajratmalarni oladi, sug'urta tovonini to'laydi.

Fransiyada Milliy kafolatlar jamg'armasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining yo'qotishlarini qoplaydi, ular alohida ekinlar uchun 27% va barcha mahsulotlar uchun 14% dan oshadi. Ushbu fondning yarmi tovar ishlab chiqaruvchilardan sug'urta mukofotlari hisobidan shakllantiriladi. Moliya vazirligi fermerlar tomonidan to'lanadigan sug'urta mukofotlari uchun subsidiyalar miqdorini belgilaydi. Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash sug'urta kompaniyalari ishtirokisiz milliy agentlik orqali amalga oshiriladi. Ekinlarni sug'urta qilishda badallarning 50 foizi ishlab chiqaruvchi, 25 foizi viloyat hokimligi va 25 foizi davlat budjeti hisobidan amalga oshiriladi.

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning qishloq xo'jaligini investitsiyalash muammolarini hal qilishga yondashuvi noaniq. Masalan, Xitoyda investitsiya jarayonlarini tartibga solish bo'yicha katta tajriba to'plangan. Bu yerda qishloq xo'jaligiga investitsiyalar uchun mablag'lar to'rtta manbadan: davlat tomonidan ajratiladigan kreditlar; qishloqdagi jamoa xo'jalik tashkilotlarining mablag'lari; dehqon xo'jaliklaridan keladigan mablag'lar; bank mablag'lari. Qishloq xo'jaligining asosiy sarmoyadorlari kolxozlar va dehqon xo'jaliklari bo'lib, ikkinchisi barcha investitsiyalarning yarmidan ko'pini tashkil qiladi. 90-yillarda qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash asosiy kapitalga budjet mablag'lari hisobidan amalga oshirildi; o'simlikchilik, o'rmon va baliqchilik, chorvachilik va irrigatsiya qurilishi xarajatlarini moliyalashtirish uchun budjet mablag'larini ajratish yo'li bilan; shuningdek, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirishga ko'maklashish uchun turli fondlar yaratish orqali. Dehqon xo'jaliklariga taqdim qilinadigan investitsiyalar asosan qisqa muddatli xarakterga ega. Ular ishlab chiqarish vositalarini sotib olish uchun xamda urug'lar, o'g'itlar, pestitsidlar va boshqalar kabi joriy xarajatlar uchun ishlatiladi.

Xitoy Xalq Respublikasi barcha darajadagi mahalliy hukumatlarni qishloq xo'jaligiga investitsiyalarni ko'paytirish va qishloq xo'jaligi texnologiyalari yutuqlarini

joriy etish uchun mablag' ajratish majburiyatini yuklaydi. Ushbu davlatning "Qishloq xo'jaligi to'g'risida" qonunida kapital qo'yilmalarning manbalari, ularni amalga oshirish mexanizmi, mutaxassislar tayyorlash va qishloq xo'jaligi fanining yutuqlaridan foydalanish tartibi belgilab berilgan. O'tgan 20 yil davomida Xitoy hukumati mamlakat qishloq xo'jaligi iqtisodiyotiga 18 milliard dollarlik xorijiy sarmoya kiritilishini ta'minladi. Ikkinchi ming yillikning boshlariga kelib, Xitoyda xorijiy investorlar tomonidan moliyalashtirilgan 9 ming qishloq xo'jaligi loyihasi mavjud edi.

Xorijiy mamlakatlarda qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashda lizing kooperativlariga katta o'rin beriladi. Mashina va asbob-uskunalariga kapital qo'yilmalarning umumiy hajmida lizing operatsiyalari xarajatlarining ulushi AQShda 30%, Buyuk Britaniya, Fransiya, Shvetsiya, Ispaniyada 17%, Yaponiyada 10-15%, Avstriya, Daniyada. va Norvegiya - 8-10% . Bu mamlakatlarda lizingning ikki turi qo'llaniladi - moliyaviy va operatsion. Birinchi holda, lizing muddati davomida lizing oluvchi lizingga olingan uskunaning to'liq qiymatini to'laydi va lizing muddati oxirida u uning mulkiga aylanadi. Ikkinchi holda, uskunaning narxi qisman to'lanadi va lizing muddati tugashi bilan jihoz lizing beruvchiga qaytariladi. Fransiyada qimmatbaho zamonaviy uskunalaridan birgalikda foydalanish kooperativi - SIMA ishlab chiqildi. Germaniyada mashina halqalari keng tarqalgan bo'lib, bu erda uskunalar qo'shma mablag'lar bilan sotib olinadi yoki bitta egasiga tegishli bo'lib, u haq evaziga halqa a'zolarining ishini bajaradi.

AQSh qishloq xo'jaligining asosiy tarkibiy bo'linmasi 20-asr o'rtalarigacha bo'lgani kabi yakka tartibdagi fermer xo'jaliklari emas, balki yirik sanoat korporativ oilaviy korxonalar va ularning birlashmalari hisoblanadi. Masalan, sog'in sigirlar soni 1000 boshdan oshgan podalarda to'plangan. Tovar ishlab chiqarish bug'doy yetishtirishga ixtisoslashgan xo'jaliklarning 21 foizida to'plangan. Fermer xo'jaliklarining 27 foizi bozor makkajo'xori (70%) ko'pchilikni etishtiradi. 3060 cho'chqachilik fermasi yoki faoliyat yuritayotgan fermer xo'jaliklarining umumiy sonining 3 foizi cho'chqalarning 50 foizidan ko'prog'ini sotadi. 40 ga yaqin korporativ kompaniyalar barcha broylerlarning 95 foizini yetishtiradilar. 110 ming ishlab chiqaruvchilarning 2 foizi qoramolning 85 foizini sotadi. Yirik korporativ fermer xo'jaliklarining yuqori strategik ahamiyati tufayli, 20-asrning 90-yillari oxirida, yiliga 100 ming dollardan ortiq savdo hajmiga ega bo'lgan fermer xo'jaliklarining atigi 16 foizi umumiy hajmdan mablag'larning 75 foizini olgan. davlat to'lovlari.

**Xulosa.** Dehqon xo'jaliklarining raqobatbardoshligini ta'minlash bo'yicha iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi: respublika iqtisodiyotining agrar sektorining samarali faoliyat yuritishini ta'minlashda iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim ahamiyatga ega; mamlakatlar, qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari agrar siyosatning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi; qishloq

xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash miqdori ko'p yillar davomida mahsulot tannarxining 30-70% oralig'ida o'zgarib turadigan darajada yuqori bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlarining muntazam monitoringi olib boriladi; iqtisodiyotning agrar sektoriga oid umumevropa siyosati ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini va ortiqcha mahsulot eksportini subsidiyalashga, sotish bozorlarini aniq tashkil etishga, yuqori qat'iy belgilangan ichki narxlar va fermer xo'jaliklari daromadlarini saqlashga, ortiqcha mahsulotlarni sotishga ko'maklashishga qaratilgan; qo'llaniladigan soliqlarning xilma-xilligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishni tartibga solish imkonini beradi, qo'llaniladigan soliq rejimlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining daromadlari darajasiga bog'liq, ya'ni fermerlar daromadlari kamayishi bilan soliq stavkasi ham kamayadi; Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga imtiyozli shartlarda kreditlar ajratilmoqda. Bundan tashqari, turli mamlakatlarda foiz stavkasi 6 dan 12% gacha; davlat sug'urtasi moddiy xarajatlarni qoplash, yo'qotishlarni qoplash, fermer xo'jaliklarining normal ishlab chiqarish faoliyatini tiklashda samarali moliyaviy yordam ko'rsatishni ta'minlaydi sug'urta xizmatlari eng ko'p Amerikada (bozor ulushi global xizmatlar hajmining deyarli 50% ga etadi), Yaponiyada; (11,25%) va Buyuk Britaniya (5,93%); lizing kooperativlari katta rol o'ynaydi; turli mamlakatlarda texnik qayta jihozlashning umumiy qiymatida lizing operatsiyalari qiymati 10-30% ni tashkil qiladi.

Xorij mamlakatlarining yer resurslaridan foydalanish jarayonlarini boshqarish tajribalarini umumlashtirish quyidagi xulosalarni keltirib chiqarishga imkon beradi:

- dunyoning hech bir mamlakatida yerga cheklanmagan mulkchilik mavjud emas, har qanday mulk shaklining amal qilishi jamiyat va davlat manfaatlarining ustunligini ta'minlashni inobatga oladi;

- barcha rivojlangan mamlakatlarda davlat yer munosabatlarini huquqiy va iqtisodiy tartibga solish, yer resurslaridan foydalanish va ularni saqlash bo'yicha nazoratni amalga oshirish orqali yer munosabatlariga faol aralashadi;

- yer bozori (ayniqsa qishloq xo'jalik yerlariga nisbatan) davlat tomonidan qat'iy chegaralanadi va nazorat qilinadi, bu yer uchastkalari bozori aylanmasi tezligida namoyon bo'ladi;

- rivojlangan xorijiy mamlakatlarda yer resurslarini boshqarishda davlatning yetakchilik rolini saqlash uchun mulkchilikdan yer uchastkalari ijarasiga o'tish ustuvorligiga erishish tendensiyasi shakllanmoqda;

- dunyoning barcha mamlakatlarida unumli qishloq xo'jaligi yerlarining noqishloq xo'jalik ehtiyojlari uchun ajratilishidan himoyalash maqsadida qishloq xo'jalik yer egaligi va yerdan foydalanishning ustuvorligi tamoyillari rasman e'lon qilingan va qat'iyan amalga oshiriladi.

1. Асадченко А. А. Зарубежный опыт развития ФХ (на примере США, Канады, Германии, Польши) // Электронная библиотека ГГТУ им. Вестник НГИЭИ. 2017. № 9 (76) – 144 П. О. Сухого [Электронный ресурс]. W1Ijp0cnVILCJ0cyI6MTUwNTc2ODY4MjU4M30%3D&lang=ru, S.40
2. Воронин Б.А., Воронина Я. В. Состояние и тенденции развития фермерских хозяйств в зарубежных странах // Аграрный вестник Урала. 2015. № 10 (140). С. 65–70, S. 40
3. Никитина А. А. Развитие крестьянских (фермерских) хозяйств: на примере Республики Башкортостан : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Уфа, 2006. 233 с, S. 76
4. Царахова М. В. Организационно-экономический механизм повышения эффективности функционирования и развития крестьянских (фермерских) хозяйств (на материалах Республики Северная Осетия-Алания) : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. 2014. 178 с., S.118
5. Чаянов А.В., Организация крестьянского хозяйства, М., 1989 г.